

УДК 349.2; 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.73>

ФОРМУВАННЯ БЕЗБАР'ЄРНОГО ПРОСТОРУ У СФЕРІ ПРАЦІ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК НАПРЯМОК СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Тищенко О.В.,*доктор юридичних наук., професор,
професор кафедри трудового права
та права соціального забезпечення,**Київський національний університет імені Тараса Шевченка***Черноус С.М.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення,
в.о. завідувачки кафедри трудового права
та права соціального забезпечення,**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Тищенко О.В., Черноус С.М. Формування безбар'єрного простору у сфері праці для осіб з інвалідністю як напрямок соціальної політики держави.

В статті аналізуються проблеми соціального захисту осіб з інвалідністю в аспекті створення їм безбар'єрного простору на ринку праці. Обґрунтовується необхідність удосконалення правового регулювання системи соціальних послуг зокрема соціальної адаптації та соціального супроводу як необхідної складової забезпечення безбар'єрного середовища у сфері праці.

Аналізуються новітні ініціативи Європейського Союзу у напрямку забезпечення соціальної підтримки осіб з інвалідністю щодо ефективної реалізації ними права на працю. Наголошується на соціально-захисному значенні оновленої Стратегії прав осіб з інвалідністю на 2021-2030 роки, спрямованої на усунення бар'єрів і посилення доступності у всіх сферах життєдіяльності для осіб з інвалідністю.

Зазначається, що нагальною є потреба зміни підходів до сприйняття інвалідності. Тривалий час законодавство України ґрунтувалося на звуженому, однобокому концепті інвалідності лише крізь призму медичних ознак та характеристик стану здоров'я особи, що негативно позначилося на соціалізації осіб з інвалідністю, у тому числі й у сфері праці. Вказується, що такий підхід суперечив Міжнародній класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я (2001 р), де закріплена соціальна модель інвалідності, яка спрямована на всебічну інтеграцію осіб з інвалідністю у життя суспільства та держави.

Підкреслюється, що у соціальному законодавстві України відсутній дієвий юридичний механізм забезпечення права на працю осіб з інвалідністю у контексті дієвого сприяння їх зайнятості. Доводиться, що вказана проблема в умовах війни загострюється масовою інвалідизацією населення, зокрема наголошується на проблеми соціальної адаптації та соціального супроводу на ринку праці осіб з інвалідністю внаслідок війни.

Констатується, що останні зміни, внесені у соціальне законодавство України, спрямовані на формування дієвого юридичного механізму забезпечення права на працю осіб з інвалідністю. Впровадження ефективної практики соціальної адаптації, соціального супроводу та розумного пристосування осіб з інвалідністю на ринку праці дозволить створити умови для впровадження безбар'єрного простору як основи соціальної політики сучасної європейської держави.

Ключові слова: безбар'єрний простір в Україні, соціальне законодавство, соціальні потреби особи з інвалідністю, соціальний захист, соціальні послуги, соціальна адаптація, юридичний механізм забезпечення права на працю, зайнятість осіб з інвалідністю.

Tyshchenko O.V., Chernous S.M. Formation of a barrier-free environment in the field of labour for persons with disabilities as a direction of state social policy.

The article analyses the problems of social protection of persons with disabilities in the aspect of creating a barrier-free space for them in the sphere of labour. It substantiates the necessity of improving the legal regulation of the system of social services, in particular social adaptation and social

accompaniment, as an essential component of ensuring a barrier-free environment in the sphere of labour.

The latest initiatives of the European Union aimed at providing social support for persons with disabilities for the effective realisation of their right to work are analysed. The article emphasises the social protection dimension of the updated Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021–2030, which is directed at removing barriers and strengthening accessibility in all spheres of life for persons with disabilities.

It is noted that there is an urgent need to change approaches to the perception of disability. For a long time, the legislation of Ukraine was based on a narrow, one-sided concept of disability only through the prism of medical signs and characteristics of a person's health, which negatively affected the socialisation of persons with disabilities, including in the sphere of labour. It is indicated that such an approach contradicted the International Classification of Functioning, Disability and Health (WHO, 2001), which enshrines the social model of disability aimed at the comprehensive integration of persons with disabilities into the life of society and the state.

It is emphasised that Ukrainian social legislation lacks an effective legal mechanism for ensuring the right of persons with disabilities to work in the context of promoting their employment. It is proved that this problem is aggravated under the conditions of war by the large-scale increase in disability among the population, with particular emphasis on the problems of social adaptation and social accompaniment in the labour market for persons with disabilities as a result of the war.

The article states that the latest changes introduced into the social legislation of Ukraine are aimed at forming an effective legal mechanism for ensuring the right of persons with disabilities to work. The introduction of effective practices of social adaptation, social accompaniment and reasonable accommodation of persons with disabilities in the labour market will make it possible to create conditions for the implementation of a barrier-free environment as the basis of the social policy of a modern European state.

Key words: barrier-free environment in Ukraine, social legislation, *social needs of persons with disabilities*, social protection, social services, social adaptation, *legal mechanism for ensuring the right to work*, employment of persons with disabilities.

Постановка проблеми. В умовах глобальних викликів та випробувань сучасного світу, які безпосередньо впливають на життя людини, постає завдання формування ефективної соціальної політики, спрямованої на захист прав і свобод особи у всіх сферах життя, зокрема у сфері праці. Як відомо, саме у площині трудових відносин відбувається соціалізація, реалізація та професійне становлення особи. Особливого значення та ваги набуває це питання, коли йдеться про осіб з інвалідністю як категорії населення, якість життя якої насамперед залежить від соціально-правових чинників, на яких базується система соціального захисту держави. Як наголошується в Європейській соціальній хартії (переглянутій), «особи з інвалідністю мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства» [1]. Утім, законодавчо закріплені та проголошені засади активної соціальної інтеграції осіб з інвалідністю в соціум часто на практиці залишаються не реалізованими і не впровадженими повною мірою, що безпосередньо позначається на способі їхнього життя та рівні матеріального забезпечення. Вказане питання ще більше загострюється в умовах війни в Україні, коли в разі зростає інвалідизація населення і відповідно збільшується коло невідкладних проблем, обумовлених необхідністю посилення дієвості соціальних послуг для осіб з інвалідністю.

За таких обставин, пріоритетного значення набуває питання створення безбар'єрного простору у контексті спрямованості соціальних послуг на втілення принципу забезпечення соціальних потреб осіб з інвалідністю у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Саме тому, залишається актуальним та потребує подальшого аналізу та вивчення питання удосконалення правового забезпечення безбар'єрного простору як основи юридичного механізму реалізації права на працю осіб з інвалідністю.

Мета дослідження – базуючись на аналізі норм українського соціального законодавства, розглянути сучасні шляхи і напрямки удосконалення юридичного механізму забезпечення права на працю осіб з інвалідністю як складової системи соціальних послуг спрямованої на створення безбар'єрного простору.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження проблем соціального захисту осіб з інвалідністю є одним з найпоширеніших напрямів у сучасній доктрині права соціального захисту. Зокрема аналіз окремих питань правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю у своїх працях здійснили такі українські вчені, як-от: Андріїв В., Москаленко О., Мельник В., Коробенко Н., Кучма О., Синчук С., Шумна Л. та інші. Водночас, масова інвалідизація населення України у зв'язку

з війною визначає потребу удосконалення юридичних механізмів, передусім у частині оновлення системи соціальних послуг, як засобу забезпечення безбар'єрного простору.

Виклад основного матеріалу. Створення безперешкодного середовища у сфері праці для всіх категорій населення, у тому числі щодо реалізації соціальних потреб осіб з інвалідністю, ускладнюється наявністю багатьох організаційно-правових, соціально-економічних проблем, які безпосередньо впливають на практичне втілення засад права на працю. За вказаних умов, формування та реалізація державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності мають стати основними завданнями держави, як складові євроінтеграційного процесу. Для розвитку безбар'єрного простору у нашій державі, цінними стали ініціативи першої леді України, Олени Зеленської, яка запропонувала і послідовно підтримує ідеї щодо візії суспільства без обмежень, у якому забезпечуються рівні права та можливості для усіх людей без виключення. Як наслідок цієї діяльності, в Україні з'явився електронний «Довідник безбар'єрності», у якому зафіксовані нові норми безбар'єрної мови, як важливого елементу безбар'єрності [2] для осіб з інвалідністю. Вагомим результатом цих ініціатив стало прийняття Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. Згідно Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року «...перед багатьма громадянами України стоїть ряд бар'єрів у реалізації своїх прав, отриманні доступу до публічних послуг та повноцінної участі у культурному, політичному та суспільному житті. Ці бар'єри наявні у різних сферах - від безперешкодного доступу до громадських та житлових будівель до працевлаштування чи культурного життя. Відсутність безбар'єрного середовища не лише створює проблеми для мільйонів громадян, але і призводить до загального погіршення добробуту кожної людини» [3]. Аксиоматичним, на нашу думку, є висновок, що в основі безперешкодної реалізації прав будь-якої особи знаходиться сучасний дієвий юридичний механізм. Отже, формування такого ефективного юридичного механізму забезпечення безбар'єрного простору є одним з основних завдань української держави, що є обґрунтованим і цілком відповідає сучасним тенденціям розвитку європейської спільноти. На актуальності виконання вказаного завдання наголошувалося у Стратегії Ради Європи про права осіб з інвалідністю на 2017–2023 роки. У п. 35 вказаного акту проголошено, що інвалідність є результатом взаємодії між окремими ступенями тяжкості інвалідності та існуючими поведінковим бар'єром та бар'єром навколишнього середовища. Інвалідність може перешкоджати повному здійсненню прав людини і основних свобод і не дозволяти особам з інвалідністю ефективно і в рівній мірі брати участь у суспільстві. Особи з численними, складними і пересічними ступенями тяжкості інвалідності стикаються з додатковими перешкодами і піддаються більш високому ризику інституціоналізації, виключення та бідності. Заходи щодо запобігання або усунення існуючих бар'єрів потребують необхідних інвестицій для сталого розвитку або поліпшення доступності [4]. Необхідно відмітити, що не зупиняючись на досягнутому, у березні 2021 року Європейська комісія схвалила оновлення Стратегії прав осіб з інвалідністю на 2021–2030 роки, яка отримала назву «Союз рівності». Також були оприлюднені ініціативи щодо необхідності запровадження загальноєвропейської «картки інвалідності» (йдеться про документ єдиного зразка, на підставі якого забезпечуватиметься високий рівень соціального захисту та підтримки, зокрема у сфері зайнятості, для осіб з інвалідністю в країнах Європейського Союзу) (ЄС) [5]. По суті, мова йде про реалізацію уніфікації документального підтвердження статусу особи з інвалідністю в соціальному законодавстві країн європейської спільноти. Зрозуміло, що це є надзвичайно важливий крок у напрямку модернізації юридичного механізму забезпечення прав осіб з інвалідністю в ЄС.

Крім того, необхідно звернути увагу, що перегляд усталених підходів щодо шляхів інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство був закладений ще в 2001 році в Міжнародній класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я (МКФ). МКФ інтегрує медичну модель (догляд і втручання) у соціальну модель, в якій інтеграція в суспільство є центральною концепцією. Активність, участь та фактори середовища займають центральне місце в цій класифікації. Лікування особи стосується дій, орієнтованих на соціальне оточення людини [6]. У дослідженні «Без бар'єрів, без кордонів», підготовленому у 2003 році для створення міжнародних проєктів для молоді з різними здібностями (включаючи осіб з інвалідністю та без неї) обґрунтовувалося, що «інвалідність має не лише медичні, а й соціальні причини. Особи з інвалідністю часто виключаються або їм надається інший статус іншими людьми, оскільки вони не відповідають соціальним очікуванням, тобто не можуть займатися тією ж діяльністю так само, як і інші люди. І це часто є найбільшою перешкодою, а не сама інвалідність» [7]. Зазначене дослідження вказує на те, що на початку 2000-х років вже давно назріла необхідність перегляду існуючих підходів щодо соціально-правового захисту осіб з інвалідністю, виникла потреба закріплення на міжнародному рівні нових засад на яких базуються соціальні потреби осіб з інвалідністю, насамперед у сфері праці, де особа реалізується у тому чи іншому професійному напрямку.

Вагомим кроком на шляху до забезпечення рівної можливості здійснення особами з інвалідністю прав людини й основоположних свобод, а також заохочення до поваги їхньої гідності, стало підписання 13 грудня 2006 року Міжнародного документу ООН - Конвенції про права осіб з інвалідністю (далі – Конвенція). Згідно зі статтею 27 Конвенції: «Держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на працю нарівні з іншими; воно включає право на отримання можливості заробляти собі на життя працюю, яку особа з інвалідністю вільно вибрала чи на яку вона вільно погодилась, в умовах, коли ринок праці та виробниче середовище є відкритими, інклюзивними та доступними для осіб з інвалідністю. Держави-учасниці забезпечують і заохочують реалізацію права на працю, зокрема тими особами, які отримують інвалідність під час трудової діяльності, шляхом ужиття, у тому числі в законодавчому порядку, належних заходів, спрямованих, зокрема, на таке: а) заборону дискримінації за ознакою інвалідності стосовно всіх питань, які стосуються всіх форм зайнятості, зокрема умов прийому на роботу, наймання та зайнятості, збереження роботи, просування по службі та безпечних і здорових умов праці; б) захист прав осіб з інвалідністю нарівні з іншими на справедливій й сприятливій умові праці, зокрема рівні можливості й рівну винагороду за працю рівної цінності, безпечні та здорові умови праці, зокрема захист від домагань, та задоволення скарг; в) забезпечення того, щоб особи з інвалідністю могли здійснювати свої трудові й профспілкові права нарівні з іншими; г) надання особам з інвалідністю можливості для ефективного доступу до загальних програм технічної та професійної орієнтації, служб працевлаштування та професійного й безперервного навчання; д) розширення на ринку праці можливостей для працевлаштування осіб з інвалідністю та просування їх по службі, а також надання допомоги в пошуку, отриманні, збереженні та відновленні роботи; е) розширення можливостей для індивідуальної трудової діяльності, підприємництва, розвитку кооперативів і організації власної справи; ж) працевлаштування осіб з інвалідністю у державному секторі; з) стимулювання наймання осіб з інвалідністю у приватному секторі за допомогою належних стратегій і заходів, які можуть включати програми позитивних дій, стимули та інші заходи; и) забезпечення особам з інвалідністю розумного пристосування робочого місця; й) заохочення набуття особами з інвалідністю досвіду роботи в умовах відкритого ринку праці; к) заохочення програм професійної та кваліфікаційної реабілітації, збереження робочих місць і повернення на роботу для осіб з інвалідністю [8]. Крім того, досягненню повноцінної участі осіб з інвалідністю завдяки універсальному проектуванню і дизайну присвячена Рекомендація CM/Rec (2009)8 Комітету міністрів від 21 жовтня 2009 р., де підкреслено, що «в процесі інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство, концептуальні й методологічні зміни відбувалися в Європі з середини 20-го століття, а саме, перехід від підходів, які визначали й вилучали існуючі бар'єри, що перешкоджали участі осіб з інвалідністю у житті суспільства, на надання особливого значення униканню створення будь-яких нових бар'єрів, щоб забезпечити рівні та демократичні права в суспільстві для всіх, незважаючи на вік, здібності чи культурне підґрунтя» [9]. Таким чином, у соціальному законодавстві сучасної Європи для осіб з інвалідністю поступово закладалися основи безбар'єрного доступу до всіх сфер життєдіяльності, включаючи сферу зайнятості. І хоча на сьогодні далеко не всі проблеми щодо цього питання вирішені, проте результати роботи у цьому напрямку у провідних країнах європейської спільноти є дуже відчутними. Згідно статистичних даних, в ЄС на ринку праці задіяні в середньому 57% людей з інвалідністю (зайняті та безробітні), а серед людей без інвалідності цей показник складає 80% [10]. З огляду на це, з метою покращання становища осіб з інвалідністю на ринку праці, Рада ЄС у 2024 році опублікувала рекомендації, спрямовані на поліпшення умов працевлаштування для осіб з інвалідністю в країнах-членах ЄС. У цих рекомендаціях наголошується на важливості створення інклюзивного ринку праці, який сприятиме рівним можливостям для всіх. Ключові рекомендації Ради ЄС: 1). Інтеграція осіб з інвалідністю у ринок праці: розробка та впровадження програм професійної підготовки; забезпечення доступу до освіти та перекваліфікації для людей з інвалідністю. 2) Усунення бар'єрів: забезпечення фізичної, інформаційної та цифрової доступності робочих місць; зменшення бюрократичних перешкод для роботодавців, які працевлаштовують осіб з інвалідністю. 3) Фінансова підтримка роботодавців: надання грантів або податкових пільг для компаній, що створюють робочі місця для осіб з інвалідністю; розширення програм субсидування заробітної плати [11]. Тож, створення безбар'єрного середовища для осіб з інвалідністю і на сьогодні залишається одним з головних завдань соціальної політики провідних країн європейської спільноти.

В Україні, на початковому етапі розробки соціального законодавства, формування юридичного механізму забезпечення права осіб з інвалідністю на працю, ґрунтувалося на дискримінаційній ідеї виключно медичної концепції інвалідності, за якою, ознакою спроможності особи реалізуватися у сфері праці стали насамперед медичні показники. Практично не підлягали урахуванню можливі напрямки та шляхи створення умов для реалізації права на працю такою особою у спеціальних пристосованих під її функціональні можливості умовах. Як слушно вказує експертка проєкту Euroscope (ГО «ANTS») Онуфрик М., у зв'язку з тим, що в Україні до цього часу діє медична модель

інвалідності, яка передбачає, що цей стан пов'язаний виключно із хворобами, ще щонайменше три мільйони осіб (згідно даних про кількість населення до повномасштабного вторгнення) виключені з системи підтримки таких осіб і не отримують належну допомогу та послуги. Так, за інформацією Всесвітньої організації охорони здоров'я частка осіб з інвалідністю у світі складає понад 15%, тому навіть інформація надана нашим партнерам щодо 6% не відповідає реальній ситуації і є в кілька разів заниженою [12]. Зрозуміло, що всі ці проблеми гальмували і продовжують гальмувати процес створення безбар'єрного суспільства в Україні і потребують нагального невідкладного вирішення.

Як зазначалось вище, про відсутність протягом тривалого часу чіткого спрямування на активне включення осіб з інвалідністю у сферу праці як вагому ознаку безбар'єрного суспільства, засвідчує розвиток національного соціального законодавства, яке регулює особливості соціального захисту цієї категорії осіб. Про зазначене свідчить перша редакція статті 17 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю» від 21.03.1991 р. № 875-XII, де зазначалось, що «з метою реалізації творчих і виробничих здібностей інвалідів та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах (об'єднаннях), в установах і організаціях із звичайними умовами праці, в цехах і на дільницях, де застосовується праця інвалідів, а також займатися індивідуальною та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом» [13]. Тобто, прослідковується формалізовано-декларативний підхід щодо реалізації права на працю осіб з інвалідністю, який не підкріплений дієвим юридичним механізмом забезпечення права на працю в аспекті інтеграції особи з інвалідністю у виробниче середовище. Слід звернути увагу, що не вирішував проблему і встановлений обов'язковий норматив робочих місць призначених для працевлаштування осіб з інвалідністю. На початку 90-х років XX століття цей норматив встановлювався не нижче п'яти відсотків від загальної чисельності працівників, якщо працювало на підприємствах, в установах, організаціях не менш як 20 чоловік. Щоправда, поступово законодавство змінювалося, і Законом від 01.12.1994 р. № 204/94-ВР вже було змінено нормативи робочих місць, призначених для працевлаштування осіб з інвалідністю, і визначено для всіх підприємств (об'єднань), установ і організацій (незалежно від форм власності та господарювання) у розмірі не менше чотирьох відсотків від загальної чисельності працюючих; якщо працює від 15 до 25 чоловік – встановлено норматив у кількості одного робочого місця [14]. Реалії вказують, що здебільшого проблеми з дотриманням вимог щодо нормативу для працевлаштування осіб з інвалідністю насамперед пов'язані з труднощами пристосування робочих місць для потреб таких осіб. За вказаних умов, виникла гостра необхідність внесення у соціальне законодавство змін та доповнень. Законом України від 23.02.2006 р. № 3483-IV «Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації інвалідами права на трудову зайнятість» (далі – Закон № 3483-IV), цитовану вище статтю 17 було доповнено положеннями щодо створення у разі необхідності підприємствами, установами і організаціями спеціальних робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, здійснюючи для цього адаптацію основного і додаткового обладнання, технічного оснащення і пристосування тощо з урахуванням їх обмежених можливостей [15]. Утім, навіть означених змін було недостатньо для конструктивної діяльності у напрямку соціальної підтримки осіб з інвалідністю у сфері зайнятості, особливо щодо доступності та розумного пристосування до навколишнього середовища.

До істотних перепон з якими постійно стикаються особи з інвалідністю в Україні у процесі реалізації права на працю слід віднести такі, як-от: поширення неправомірної практики неврахування потреб осіб з інвалідністю під час проектування та забудови населених пунктів; не створення необхідних умов для експлуатації об'єктів житлового та громадського призначення всіма громадянами незалежно від стану їх здоров'я і ступеня мобільності; недостатня координація дій установ та організацій з цих питань; стримування процесу створення сприятливих умов для життєдіяльності людей з обмеженими фізичними можливостями стримується неналежним фінансовим забезпеченням [16]. За даними Львівського обласного центру зайнятості, «в Україні мешкає понад 2,7 млн людей з інвалідністю. І лише 16% із них мають роботу. Одна із причин, що зупиняє людину з інвалідністю податися на вакансію - це відсутність належних умов для роботи. За інформацією Громадської організації «Доступно UA» більшість пошуківців з інвалідністю навіть не розглядають оголошення, якщо там не вказано, що роботодавець готовий взяти такого фахівця на роботу. Роботодавець же, зі свого боку, часто не готовий створити інклюзивні умови. Адже побоюється додаткових фінансових витрат, або йому банально бракує знань про те, як облаштувати робоче місце для такого працівника. Тобто іноді заважають розповсюджені в суспільстві стереотипи» [17]. Відповідно, особи з інвалідністю, не отримуючи належної підтримки і супроводу під час соціальної адаптації у сфері трудової діяльності, почасти стають для роботодавців суб'єктами, організація праці яких створює додаткові організаційні навантаження. Цей підхід, призводить до поширеної практики проблем працевлаштування осіб з інвалідністю, що залишається досить відчутним для розвитку суспільства загалом.

Про глобальне значення і важливість соціального захисту осіб з інвалідністю у всіх сферах життєдіяльності, у тому числі сфері праці, свідчить той факт, що у статті 3 Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. № 2671-VIII серед засад, покладених в основу надання соціальних послуг, на перше місце винесено принцип дотримання прав людини, прав дитини та прав осіб з інвалідністю. Загальний аналіз класифікації соціальних послуг, викладених у пункті 6 статті 16 вказаного Закону, дає можливість констатувати, що до базових соціальних послуг, спрямованих на підтримку осіб з інвалідністю у сфері праці, насамперед віднесені такі: соціальна адаптація; соціальна інтеграція та реінтеграція; соціальний супровід [18]. Практична реалізація надання соціальних послуг особам з інвалідністю в умовах війни вказує на те, що дієвим критерієм їх ефективності для врахування всіх соціальних потреб осіб з інвалідністю є застосування комплексного та індивідуального підходу надавачів соціальних послуг, роботодавців, інших уповноважених суб'єктів у сфері соціального захисту населення.

Правовий порядок реалізації соціальної послуги соціальної адаптації закріплений в Державному стандарті соціальної адаптації, затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 18.05.2015 р. № 514. За змістом абзацу сьомого пункту 4 розділу I цього Порядку, соціальна послуга соціальної адаптації осіб з інвалідністю - це комплекс заходів, що здійснюються протягом строку, необхідного для процесу їх активного гармонійного пристосування до змінених умов соціального середовища, спрямованих на усунення/пристосування обмежень життєдіяльності для підтримки соціальної незалежності, збереження та продовження їхньої соціальної активності [19]. Тобто, одним з головних завдань соціальної адаптації осіб з інвалідністю є усунення обмежень і підтримка їх соціальної активності у всіх сферах життя, у тому числі у трудовій діяльності. Соціальна адаптація осіб з інвалідністю на ринку праці України має базуватися на сучасних тенденціях соціально-економічного розвитку, значна увага має приділятися запитам на ті професії та спеціальності, які необхідні сьогодні і зараз, особливо в умовах воєнного стану. Досліджуючи проблеми соціального захисту осіб з інвалідністю, науковці Смирнова І., Медведєва Т, Серьогіна О. слушно підкреслюють, що людина з інвалідністю об'єктивно має додаткові потреби, проблема створення відповідних умов для забезпечення її трудової діяльності та професійного навчання також набуває відповідного специфічного змісту і певних особливостей [20]. Слід урахувати, що в умовах війни суттєво зростає чисельність ветеранів війни, зокрема осіб з інвалідністю внаслідок війни, відповідно проблема забезпечення соціальних потреб цієї категорії осіб у сфері зайнятості набуває одного з першочергових завдань держави. За даними онлайн-опитування «Актуальні потреби та бачення можливостей для кар'єрного професійного зростання ветеранів», проведеного серед ветеранів та діючих військовослужбовців Українським ветеранським фондом у січні 2024 року, відповідаючи на запитання про перешкоди у сфері зайнятості, з якими можуть зіштовхнутись ветерани у цивільному житті, переважна більшість опитаних вказала такі варіанти відповідей: психічний стан здоров'я (71,14%); недостатня/неконкурентна заробітна плата (68,94%); фізичний стан здоров'я (67,31%); відсутність вакансій за місцем проживання (54,94%). Також ймовірними перешкодами, на які вказують ветерани та військовослужбовці, є: брак знань або втрата навичок (42,28%); відсутність адаптаційного періоду на робочому місці (39,12%); група інвалідності (37,39%); втрата інтересу працювати (36,91%); відсутність підтримки в колективі (27,90%); відсутність можливості опанувати нову професію (21,28%); бажання працювати лише на себе, мати власну справу (15,53%) [21]. Це дослідження красномовно засвідчує про наявні вагомі проблеми у сфері зайнятості з якими стикаються і існування яких передбачають ветерани війни. Зважаючи на вказане, в умовах побудови безбар'єрного суспільства, діяльність як державних інституцій зокрема, так і всього суспільства загалом, повинна бути направлена на формування нових правових напрямків соціальної підтримки осіб з інвалідністю. Як вказує, аналізуючи актуальні проблеми соціального захисту осіб з інвалідністю, Якушенко Л., для працевлаштування людини з інвалідністю роботодавець повинні створити належні умови праці, адаптувати відповідним чином вже існуючі виробничі потужності та робочі місця. Це, природно, пов'язано з певними витратами, яких вони і намагаються уникнути. Існуючий механізм реалізації права людини із інвалідністю на працю не здатен залучити їх до реальної праці та соціального життя, а роботодавців змусити працевлаштовувати людей з інвалідністю [22]. З огляду на зазначене, закономірно важливим фактором покращання соціально-правового становища осіб з інвалідністю на ринку праці є вдосконалення системи соціальних послуг, з зосередженням уваги на їх комплексному характері в контексті соціальної підтримки осіб з інвалідністю у сфері праці як складової безбар'єрного простору.

Основою для створення дієвого правового механізму забезпечення права на працю осіб з інвалідністю має стати усвідомлення необхідності активного включення осіб з інвалідністю в усі сфери професійної діяльності, зокрема доступу до державної служби. Саме з метою забезпечення рівного доступу до державної служби та надання державним органам допомоги у плануванні та організа-

ції проведення конкурсу на зайняття посад державної служби для якісного добору осіб, здатних професійно виконувати посадові обов'язки, в Україні була розроблена Методика забезпечення осіб з інвалідністю, які бажають взяти участь у конкурсі на зайняття посад державної служби, розумним пристосуванням, затверджена наказом Національного агентства України з питань державної служби від 01.10.2021 р. № 157-21. В п.п. 1, 3 Розділу III Методики зазначено: «1. Приміщення, в якому проводиться конкурс, будинків і споруд, в яких розташовані такі приміщення, повинні бути доступними для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення.

2. Якщо діючі об'єкти неможливо повністю пристосувати для потреб осіб з інвалідністю їх розумне пристосування здійснюється відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні».

3. Розумне пристосування особам з інвалідністю, які бажають взяти участь у конкурсі, має забезпечуватися відповідно до індивідуальних функціональних можливостей таких осіб» [23]. Дійсно, розумне пристосування має базуватися на конкретних потребах особи з інвалідністю, щоб створити їй безбар'єрні можливості для дієвого включення у всі сфери життя.

Також на створення сприятливих умов для працевлаштування осіб з інвалідністю, в тому числі шляхом закріплення правових засад для практичного впровадження апробованих в інших країнах підходів до розвитку стимулюючих механізмів для роботодавців, розширення можливостей для осіб з інвалідністю, спрямований Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю» від 15.01.2025 р. № 4219-IX, який набуває чинності з 01.01.2026 р. [24]. Відповідно до вказаного нормативного акту розширюються можливості працевлаштування для людей з інвалідністю; особа з інвалідністю отримує послугу соціального супроводу на робочому місці (у взаємодії з роботодавцем, трудовим колективом), додатково може залучатися персональний асистент, перекладач жестової мови; активно залучаються приватні агенції для працевлаштування людей з інвалідністю; впроваджуються державні стандарти облаштування робочого місця для різних видів втрати функціоналу; роботодавець може отримати компенсацію за застосування розумного пристосування робочого місця для працівника з інвалідністю за рахунок спеціально створеного фонду, що наповнюється з цільових внесків; особа з інвалідністю, яка здійснює діяльність як ФОП, також може отримати компенсацію для облаштування свого робочого місця; роботодавцям надається можливість обирати, або працевлаштувати осіб з інвалідністю в межах нормативу або сплатити цільовий внесок, який спрямовується до фонду для підтримки працевлаштування людей з інвалідністю; створюються нові можливості для соціального підприємництва, а саме пільги та компенсації можуть отримати не лише підприємства громадських організацій осіб з інвалідністю, а й будь-які підприємства, що працевлаштовують визначену в законі кількість осіб з інвалідністю; розширюються критерії для створення підприємств трудової інтеграції та захищеного працевлаштування [25]. Таким чином, закладаються підвалини для розвитку безбар'єрного простору на ринку праці в Україні через активне залучення до праці осіб з інвалідністю шляхом розширення можливостей для індивідуальної трудової діяльності, підприємництва, прийняття осіб з інвалідністю на роботу у державному секторі; здійснення для осіб з інвалідністю ефективного супроводу і заходів розумного пристосування робочого місця; стимулювання наймання осіб з інвалідністю у приватному секторі; заохочення набуття особами з інвалідністю досвіду роботи в умовах відкритого ринку праці у воєнний і післявоєнний час; впровадження дієвих програм професійної реабілітації, а також сприяння заходам з медичної, реабілітаційної, психологічної допомоги, санаторно-курортного лікування, інших відновлювальних (реінтеграційних) заходів для осіб з інвалідністю, у тому числі осіб з інвалідністю внаслідок війни.

Висновки. Розглянувши сучасні проблеми формування безбар'єрного простору у сфері праці для осіб з інвалідністю як напрямку соціальної політики держави, слід констатувати, що:

Практика ЄС щодо побудови безбар'єрного простору в контексті можливостей для всіх категорій населення засвідчує, що безперешкодне залучення до всіх сфер життя у суспільстві, зокрема і сфери праці, є одним з головних чинників високих показників демократичних процесів, індексу людського розвитку і якості життя.

В Україні, тривалий час формувалася архаїчна за змістом система соціальних послуг, коли соціальна підтримка, соціальна адаптація, соціальний супровід осіб з інвалідністю у сфері праці були декларативними, позбавленими ефективного юридичного механізму забезпечення права на працю. Не сприяли вдосконаленню цієї системи і необґрунтована відсутність у вітчизняному соціальному законодавстві комплексного підходу щодо необхідності трансформації медичної моделі інвалідності в соціальну, спрямовану на широке включення осіб з інвалідністю у ринок праці задля реалізації соціальних потреб таких осіб та залучення їх до всіх суспільних процесів на рівних умовах.

Попри очевидні проблеми, з якими в Україні на ринку праці стикаються особи з інвалідністю, не можна не відмітити певні позитивні зрушення, які відбуваються на сьогодні. Вагомий вплив на

активізацію соціально-правових процесів щодо удосконалення правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю у сфері праці мало прийняття у 2021 році Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Розробка такої стратегії зумовила необхідність реформування правового регулювання системи соціальних послуг, спрямованих на забезпечення формування безбар'єрного простору у сфері праці для осіб з інвалідністю. Логічним продовженням зазначеної соціальної політики стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю» № 4219-IX. Вказаний нормативно-правовий акт втілює ідею осучаснення норм Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», що ґрунтується на врахуванні інтересів як осіб з інвалідністю, так і роботодавців, і є основою юридичного механізму забезпечення права на працю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейська соціальна хартія (переглянута): Хартія, Міжнародний документ Ради Європи від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.
2. Перша леді Олена Зеленська презентувала «Довідник безбар'єрності». URL: <https://bukoda.gov.ua/news/persha-ledi-olena-zelenska-prezentovala-dovidnik-bezbaryernosti>.
3. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>.
4. Стратегія Ради Європи про права осіб з інвалідністю на 2017-2023 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/evropi.pdf>.
5. Європейська Комісія підтверджує оновлення Стратегії прав людей з інвалідністю! URL: <https://naiu.org.ua/archives/news/yevropejska-komisiya-pidtvverdzhuye-onovlennya-strategiyi-prav-lyudej-z-invalidnistyu#:~:text=>.
6. Міжнародна класифікація функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я. URL: <https://www.ukrothe.eu/sites/default/files/uploads/s4-icf-mizhnarodna-klasifikaciya-funkcionuvannya-obmezhennya-zhittediyalnosti-ta-zdorovya.pdf>.
7. NoBorders, NoBarriers, URL: <https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-913/NoBarriersNoBorders.pdf>.
8. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Конвенція, Міжнародний документ ООН від 13.12.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_g71.
9. Щодо досягнення повноцінної участі завдяки Універсальному проектуванню і дизайну: Рекомендації CM/Rec (2009)8 Комітету міністрів державам-членам, прийняті Комітетом міністрів 21 жовтня 2009 р. URL: <https://ud.org.ua/zakonodavstvo/mizhnarodni-dokumenti-ta-standarti/172-cmrec2009>.
10. Дроботун В. Стратегія ЄС щодо працевлаштування людей з інвалідністю. URL: <https://naiu.org.ua/archives/33604>.
11. Рада ЄС закликає посилити підтримку працевлаштування осіб з інвалідністю. URL: <https://naiu.org.ua/archives/news/rada-yes-zaklykaye-posylyty-pidtrymku-praczevlashtuvannya-osib-z-invalidnistyu>.
12. Онуфрик М. Вимога ЄС щодо деінституціалізації послуг для людей з інвалідністю в Україні: чому це важливо і з чого почати? URL: <https://ants.org.ua/vimoga-yes-shhodo-deinstitutczializacziyi-poslug-dlya-lyudej-z-invalidnistyu-v-ukrayini-chomu-cze-vazhlivo-i-z-chogo-pochati/>.
13. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю: Закон України 21.03.1991 р. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12/ed19910321#Text>.
14. Про внесення змін до Закону Української РСР «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Українській РСР»: Закон України від 01.12.1994 р. № 204/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/204/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
15. Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації інвалідами права на трудову зайнятість: Закон України від 23.02.2006 р. № 3483-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3483-15#Text>.
16. Програма забезпечення безперешкодного доступу людей з обмеженими фізичними можливостями до об'єктів житлового та громадського призначення: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2003 р. № 863. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/863-2003-%D0%BF#Text>.
17. Понад 80% фахівців з інвалідністю в Україні не мають роботи. URL: <https://lviv.dcz.gov.ua/publikaciya/ponad-80-fahivciv-z-invalidnistyu-v-ukrayini-ne-mayut-roboty#:~:text=83>.
18. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

19. Державний стандарт соціальної адаптації: затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 18.05.2015 р. № 514. URL: Про затвердження Державного стан... | від 18.05.2015 № 514.
 20. Смирнова І.І., Медведєва Т.А., Серьогіна О.В. Дослідження проблем соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні. *Вісник економічної науки в Україні*. 2020. № 2. С. 105–111. URL: [http://www.venu-journal.org/download/2020/2\(39\)/14-Smyrnova.pdf](http://www.venu-journal.org/download/2020/2(39)/14-Smyrnova.pdf).
 21. Актуальні потреби та бачення можливостей для кар'єрного професійного зростання ветеранів. Онлайн-опитування серед ветеранів та діючих військовослужбовців, проведене Українським ветеранським фондом. URL: <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2024/02/pracevlashtuvanna.pdf>.
 22. Якушенко Л.М. Актуальні проблеми соціального захисту людей з інвалідністю. *Аналітична записка*. Серія «Соціальна політика». № 9. 2019. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-12/analit-yakushenko-social-policy-9-2019.pdf>.
 23. Методика забезпечення осіб з інвалідністю, які бажають взяти участь у конкурсі на зайняття посад державної служби, розумним пристосуванням: затверджена наказом Національного агентства України з питань державної служби 01 жовтня 2021 р. № 157-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1358-21#Text>.
 24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю: Закон України від 15.01.2025 р. № 4219-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4219-20#Text>.
 25. Працевлаштування людей з інвалідністю: новий Закон вводиться в дію з 1 січня 2026 року. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/234471_pratsevashtuvannya-lyudey-z-nvaldnstyu-noviy-zakon-vvoditsya-v-dyu-z-1-schnya-2026-roku.
- .